

УДК 347.1

ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ МЕДИЧНОГО ПРАВА

THE LEGAL STATUS OF THE SUBJECTS OF MEDICAL LAW

Самілик Л.О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України

У статті на основі аналізу національного законодавства досліджуються проблеми визначення правового статусу основних суб'єктів медичного права – пацієнтів та медичних працівників. Акцентовується увага на основних моментах нереалізованості та порушення прав і обов'язків, ускладнень у процесі їх захисту. Визначаються шляхи удосконалення правового статусу суб'єктів медичного права в умовах євроінтеграції України.

Ключові слова: правовий статус, пацієнт, медичний працівник, права та обов'язки, цивільна відповідальність, захист прав та інтересів.

В статье на основе анализа национального законодательства исследуются проблемы определения правового статуса основных субъектов медицинского права – пациентов и медицинских работников. Акцентируется внимание на основных моментах нереализованности и нарушения прав и обязанностей, осложнений в процессе их защиты. Определяются пути совершенствования правового статуса субъектов медицинского права в условиях евроинтеграции Украины.

Ключевые слова: правовой статус, пациент, медицинский работник, права и обязанности, гражданская ответственность, защита прав и интересов.

The article analyzes the problems of determining the legal status of the main subjects of medical law – patients and healthcare workers on the basis of analysis of national legislation. The emphasis is placed on the main points of non-implementation and violation of rights and obligations, complications in the process of their protection. The ways of improving the legal status of the subjects of medical law in the conditions of European integration of Ukraine are determined.

Key words: legal status, patient, medical worker, rights and obligations, civil liability, protection of rights and interests.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Реформування галузі охорони здоров'я, що відбувається нині, має за мету виконання соціальної функції держави із гарантування та забезпечення оптимального рівня здоров'я населення і його поліпшення. Окремі нормативні положення, що регулюють правовий статус суб'єктів медичного права, мають досить загальний характер і не визначають його особливості, тому важливим напрямом вдосконалення правового регулювання є розширення та деталізація складників правового статусу суб'єктів для

задоволення потреб громадян у галузі охорони здоров'я. Актуальність теми дослідження визначається особливістю суб'єкта, оскільки зміст таких правовідносин безпосередньо спрямований на лікування, виявлення та попередження різних захворювань, збереження збалансованості та узгодженості між учасниками правовідносин у галузі охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, у контексті визначення правового статусу суб'єктів медичного права вагомими є дослідження таких науковців, як:

С.Б. Булеца, І.В.Венедіктова, В.О. Галай, З.С. Гладун, Р.Ю. Гревцова, Н.О. Коротка, Т.В. Лісніча, Р.А. Майданик, Х.В. Майкут, Г.Я. Оверко, Т.М. Підлубна, В.Ю. Стеценко, С.Г. Стеценко, І.Я. Сеньюта, Н.В. Устименко та ін., але разом з тим залишається чимало питань, які не отримали висвітлення у сучасній науковій літературі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є узагальнення і систематизація прав та обов'язків, якими наділені основні суб'єкти медичного права, – пацієнти і медичні працівники, а також детальний аналіз підходів фахівців, практиків щодо виокремлення особливостей, розбіжностей та характеристик правового статусу зазначених суб'єктів та акцентування на можливостях його якісного наповнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що головними суб'єктами медичного права є пацієнти та медичні працівники. Правовий статус цих суб'єктів складає систему закріплених державою в законодавчому порядку прав, свобод, юридичних гарантій їх реалізації та захисту, а також обов'язків особи, яка є суб'єктом медико-правових відносин. Права людини як один із елементів її правового статусу являють собою юридичні можливості та є похідними від законодавчо встановлених правил.

Варто зазначити, що легальне законодавче визначення поняття «пацієнт» надане лише в Основах законодавства про охорону здоров'я, де пацієнт – фізична особа, яка звернулася за медичною допомогою та/або якій надається така допомога [1] та в Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань. Згідно з ним пацієнт (здоровий доброволець) – особа, яка може бути залучена як досліджувана до клінічного випробування лікарського засобу [2]. Щодо застосування термінології, наприклад, у фармації більш широко використовують терміни «відвідувач», «споживач», «хворий», значно рідше «пацієнт».

Щодо розуміння цього поняття науковцями у сфері медичного права варто зазначити, що, приміром, Г.Я. Лопатенков розглядає пацієнта як особу, яка звернулася по медичну допомогу, отримує медичну допомогу та пов'язані з нею послуги незалежно від того, є чи немає у неї захворювання [3, с. 10]. Іншу думку висловлює С.Б. Булеца, яка вважає, що «пацієнт – це хворий, який лікується у лікаря, тобто обстежується та лікується в медичному закладі» [4, с. 14]. Н.О. Коротка пропонує вважати пацієнтом особу, яка звернулася до закладу охорони здоров'я з метою профілактичної перевірки стану свого здоров'я чи з конкретними скаргами на своє самопочуття для виявлення хвороби, встановлення діагнозу, отримання інформації про стан свого здоров'я та призначення і проходження курсу лікування [5, с. 4].

Часто у визначенні поняття «пацієнт» вживаються такі категорії, як «людина», «особа», «будь-яка особа». На нашу думку, ключовим у цьому аспекті має бути термін «людина» як біосоціальна істота, яка як фізична особа наділена правоздатністю і дієздатністю і як наслідок – правами людини, зокрема, правом на охорону здоров'я. Разом з цим, статус пацієнта не залежить від дієздатності людини, оскільки навіть людина, визнана у встановленому законом порядку недієздатною, має певні права та обов'язки. Водночас цілком зрозуміло, що пацієнтом не може виступати юридична особа.

З метою визначення правового статусу пацієнта науковці пропонують своє бачення вирішення прав та обов'язків пацієнтів з урахуванням чинного законодавства. Зокрема, правовий статус необхідно розглядати як: загальний (права, обов'язки, відповідальність, характерні для всіх громадян); спеціальний (притаманний окремим категоріям, наприклад, неповнолітнім, інвалідам); індивідуальний (властивий конкретному індивіду залежно від професії, віку, статі).

Права пацієнта – це похідні від загальних громадянських, економічних, політичних, соціальних і культурних прав людини, специфічні права фізичної особи, яка звернулася за медичною допомогою та (або) якій надається така допомога. Права пацієнтів передбачають можливість самостійно вчиняти певні активні дії чи вдаватись до конкретних заходів (профілактичних оглядів, щеплень тощо). Праву користування одним суб'єктом будь-яким соціальним благом завжди кореспондує обов'язок іншого суб'єкта виконати певні дії або утриматись від них. Тому поняття «права пацієнта» охоплює можливість вимагати від інших суб'єктів вчинення певних дій (щодо надання якісної медичної допомоги у закладах охорони здоров'я, проведення незалежної медичної експертизи) або утримання від вчинення певних дій, наприклад, особиста недоторканість пацієнта, інформована згода на медичне втручання, відмова від медичного втручання. Крім того, поняттям «права пацієнта» передбачена можливість вимагати від держави забезпечення цього права шляхом оскарження неправомірних дій, рішень чи бездіяльності посадових і службових осіб медичних закладів, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної неналежним наданням медичної допомоги.

Зауважимо, що права в сфері охорони здоров'я є конкретними юридичними можливостями, що законодавчо регламентовані, здійснюються особами в межах конкретного правовідношення, мають встановлений законом зміст, а також способи їх здійснення, крім того, особисті немайнові права, на відміну від правоздатності, мають підставою свого виникнення не тільки факт народження, але й інші встановлені законом юридичні факти.

Визначальною характеристикою є те, що право на медичну допомогу включає в себе право на отримання кваліфікованої медичної допомоги, на вільний вибір лікаря, якщо він може запропонувати свої послуги, право на заміну лікаря та вибір методів лікування, на вибір медичного закладу. Кожен пацієнт має право, коли це виправдано його станом, бути прийнятим у будь-якому державному та комунальному закладі охорони здоров'я за своїм вибором, якщо цей заклад має можливість забезпечити відповідне лікування, тобто має працівників з відповідною медичною освітою, медичне обладнання, яке б відповідало світовим стандартам, ліки, лікуючі препарати, реалізувати зазначене право шляхом укладення цивільно-правових договорів на медичне страхування й отримання медичних послуг тощо [6, с. 7].

Безумовно, нині є потреба в конкретизації та правовому закріпленні статусу пацієнта. Доцільно правовий статус пацієнта визначити спеціальним законом про права пацієнтів на зразок того, що є в країнах європейського співтовариства та з урахуванням усіх європейських стандартів у цій сфері. Зауважимо, що перелік прав пацієнтів, закріплений Основами законодавства України про охорону здоров'я, не відповідає міжнародним стандартам, зокрема, тому переліку, який визначається Європейською хартією прав пацієнтів. З метою гарантування прав пацієнтів на належному рівні необхідно розширити їх перелік шляхом закріплення права на профілактичні заходи, права на повагу до часу пацієнта, права на інновації, права на попередження за можливістю страждань і болю, права на індивідуальний підхід до лікування.

Детальний аналіз спеціального правового статусу окремих категорій пацієнтів дає підстави виявити такі недоліки, як відсутність чітко встановлених прав і гарантій дітей-пацієнтів, інвалідів тощо з урахуванням їх обмеженої дієздатності та необхідності забезпечення інших загально визнаних прав під час надання медичної допомоги (право на особисту недоторканість, право на інформацію, право на медичну таємницю, право уникати додаткових страждань та болю, право на доступ батьків та інших членів родини в разі стаціонарного лікування).

Ще одним напрямом законотворчої діяльності, який автор вважає за необхідне виділити, є потреба окреслення правового статусу медичних працівників.

Медичний працівник – фізична особа, яка отримала вищу/середню медичну освіту, пройшла подальшу спеціальну підготовку або перепідготовку та відповідає єдиним кваліфікаційним вимогам, що підтверджуються відповідними документами (сертифікатом фахівця), та перебуває у трудових відносинах із закладом охорони здоров'я будь-якої форми власності, фізичною особою-підприємцем або займається індивідуальною медичною практикою. Проте наразі не існує жодного нормативно-правового акта, де було б комплексно врегульовано права й обов'язки лікарів у лікувальному процесі. Основне правове регулювання здійснюється Основами [1] та певною мірою Етичним кодексом лікаря [7] у тій частині, що стосується медичної етики та деонтології, зобов'язання лікаря щодо пацієнта, взаємовідносини і взаємодія медичних працівників та представників інших професій.

Чинне законодавство надає медичним працівникам чимало прав. У цілому їх можна поділити на базові (це права людини, громадянина України, які закріплені у Конституції України), професійні загальні (щодо захисту прав та інтересів медичних працівників під час їх медичної діяльності) та професійні спеціальні (належать конкретному лікарю чи певній групі медичних працівників, яких об'єднує певна особливість професійної діяльності чи інша ознака – приміром, обов'язкове страхування за рахунок роботодавця медичних працівників на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини під час виконання ними професійних обов'язків, а також на випадок настання у зв'язку з цим інвалідності або смерті від захворювань). Проте більшість норм, які передбачають ці права, залишаються суто декларативними, до них не розроблені відповідні підзаконні акти, а ті, що є, суперечать один одному, законодавство недостатньо враховує вимоги сьогодення.

Яскравим прикладом такого стану речей є стаття 77 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» з назвою «Професійні права та пільги медичних і фармацевтичних працівників», якою серед інших задекларовано право на належні умови професійної діяльності, підвищення кваліфікації, перепідготовку не рідше одного разу на п'ять років, вільний вибір апробованих форм, методів і засобів діяльності, безплатне користування соціальною, екологічною та спеціальною медичною інформацією, обов'язкове страхування за рахунок власника закладу охорони здоров'я у разі заподіяння шкоди їх життю і здоров'ю у зв'язку з виконанням професійних обов'язків, соціальну допомогу з боку держави у разі захворювання, каліцтва або в інших випадках втрати працездатності, встановлення у державних закладах охорони здоров'я середніх ставок і посадових окладів на рівні не нижчому від середньої заробітної плати працівників промисловості, пільгові умови пенсійного забезпечення, пільгове надання житла та забезпечення телефоном тощо [1]. Аналізуючи, варто зазначити, що окремі права кореспондуються в обов'язки.

Утім, більшість із задекларованих прав ігноруються та не виконуються державою. Серед основних причин – недостатнє фінансування і відсутність ефективних законодавчих механізмів. Насамперед, не знаходять належної реалізації права щодо належної оплати праці, розмір якої має враховувати професійні якості медичних працівників, складність виконуваної роботи та забезпечувати достатній життєвий рівень.

Серйозним порушенням є відсутність гарантій фізичної безпеки медичних працівників. І таких прикладів можна навести багато. Щодо професійних прав, то найчастіше порушується право на вільний вибір апробованих форм, методів і засобів діяльності, впровадження у встановленому порядку сучасних досягнень медичної та фармацев-

тичної науки і практики. Це відбувається в різний спосіб: починаючи від наявності в закладах охорони здоров'я необхідного обладнання і лікарських засобів до визначення в медико-технологічних документах тих діагностичних і лікувальних заходів чи препаратів, ефективність яких не доведена, які можуть виявитися неоптимальними в певній клінічній ситуації для вилікування пацієнта тощо. Частим порушенням є поширення недостовірної інформації, яка принижує честь і гідність медичних працівників, що стало особливо дошкульним в епоху Інтернету і соціальних мереж. Трапляються випадки, коли лікарям таки вдається захистити свої права через звернення до суду. Наприклад, коли за рішенням судів на користь лікаря з пацієнтів або їхніх законних представників стягнуто відшкодування моральної шкоди, завданої поширенням неправдивої інформації, яка принижує честь і гідність медика [8].

Поряд з цим на медичних працівників покладається також низка обов'язків:

- а) сприяти охороні та зміцненню здоров'я людей, запобіганню і лікуванню захворювань, надавати своєчасну та кваліфіковану медичну і лікарську допомогу;
- б) безплатно надавати відповідну невідкладну медичну допомогу громадянам у разі нещасного випадку та в інших екстремальних ситуаціях;
- в) поширювати наукові та медичні знання серед населення, пропагувати, зокрема власним прикладом, здоровий спосіб життя;
- г) дотримуватися вимог професійної етики і деонтології, зберігати лікарську таємницю;
- г) постійно підвищувати рівень професійних знань та майстерності;
- д) надавати консультативну допомогу своїм колегам та іншим працівникам охорони здоров'я [1].

Згідно з Цивільним кодексом медичний працівник несе цивільну відповідальність не за лікарські помилки, а саме за шкоду (матеріальну та моральну), заподіяну пацієнтові внаслідок лікарської помилки. Цивільним кодексом передбачено відшкодування завданої шкоди у повному обсязі, як за дійсну шкоду, так і за втрачену вигоду [9]. За досвідом провідних країн світу, цивілізоване вирішення проблеми щодо заподіяння шкоди пацієнту внаслідок ненавмисних дій лікаря (лікарської помилки) вирішується шляхом страхування професійної відповідальності медичних працівників, що відповідає як їхнім інтересам, так і інтересам пацієнтів.

Також дієвим механізмом захисту в Європі є такий, де кожен лікар входить до професійної асоціації, яка, зокрема, займається і захистом прав лікаря. Кожна така асоціація має свій юридичний сервіс. І якщо в окремого лікаря виникає проблема, асоціація його захищає, водночас захищаючи і власний імідж.

Ми вважаємо, що причини виникнення конфліктних процесів у медицині такі:

- масове незадоволення медиків рівнем заробітної плати, яка є однією із найнижчих, хоча фах вимагає від працівників високої самовіддачі;
- несприятливі умови праці;
- невідповідність прав та обов'язків, що покладаються на медиків;
- великі прогалини в медичних технологіях та невідповідність поставлених завдань наявним матеріальним та фінансовим ресурсам;
- недосконалість наказів, інструкцій міністерств та відомств, що суперечать одне одному.

Основні питання соціально-економічного захисту медичних працівників натеper потрібно розглядати у таких аспектах:

- економічний аспект, який віддзеркалює рівень зайнятості медичних працівників і є системою відносин щодо забезпечення робочими місцями, оплати праці та участю у розвитку економіки держави;

– соціальний аспект, що характеризується чинниками, які є визначальними у формуванні та розвитку особистості медичного працівника;

– демографічний аспект, що відображає стан захищеності медичних працівників залежно від їхнього віку, статі, сімейного стану;

– регіональний аспект, який відтворює особливості зайнятості медичних працівників залежно від природних та економічних умов, історичних традицій, форм поселення, етнічного складу населення тощо.

У державі не забезпечено також рівноправності медичних закладів різних форм власності. Внаслідок цього існує ціла низка обмежень щодо фактичної рівноправності медиків, які працюють у приватних закладах охорони здоров'я, з одного боку, та державних і комунальних, з іншого [10, с. 78].

Висновки. Отже, аналіз чинного законодавства та дослідження наукових праць з цього питання дає змогу виді-

лити пріоритетні напрями поліпшення правового статусу медичних працівників. Першочерговими проблемами, які потрібно вирішити у цій галузі, є: захист прав медичних працівників, пов'язаних з їхньою професійною діяльністю; державна політика зайнятості у сфері охорони здоров'я та її регулювання; соціальне і професійне страхування медичних працівників. Задля досягнення цих цілей необхідно вносити зміни до законодавства та розширювати права і гарантії осіб, які працюють у сфері охорони здоров'я.

Висловлюється думка, що є сенс прийняти комплексний закон щодо визначення правового статусу пацієнтів та медичних працівників із закріпленням гарантій реалізації та механізмів захисту. Бажання мати в Україні об'єднаний закон про захист прав пацієнтів і медичних працівників, чого немає в жодній країні світу, яка прийняла закони і хартії про права пацієнтів, має обґрунтоване підґрунтя, оскільки права і обов'язки цих суб'єктів пов'язані та взаємообумовлені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/page>.
2. Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики: наказ МОЗ України від 23.09.2009. № 690. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09//>
3. Стеценко С.Г. Медичне право України (реалізація та захист прав пацієнтів): монографія / С.Г. Стеценко, В.О. Галай. К.: Атіка, 2010. 168 с.
4. Булеца С.Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук: спец. 12.00.03. 2005. 22 с.
5. Коротка Н.О. Особисті немайнові права фізичних осіб в сфері охорони здоров'я: дис. канд. юр. наук: 12.00.03. Київ, 2015. 221 с.
6. Волинець Т.В. Цивільно-правові засоби здійснення права на медичну допомогу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Львів, 2008. 15 с.
7. Етичний кодекс лікаря. URL: http://www.meduniv.lviv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=197&Itemid=206&lang=uk
8. Гревцова Р. Захист прав медичних працівників: готуймося до самооборони? Ваше здоров'я. 2017. URL: <http://www.vz.kiev.ua/zahyst-prav-medychnyh-pratsivnykiv-gotujmosya-do-samooborony/>
9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
10. Дубовская Н.Г. Актуальные проблемы медицины. Сборник научных трудов. Днепропетровск: Наука и образование. 2004. 120 с.